

De blinde musicus uit Workum

Biografie van Hessel de Harder (1915-1987)

Colofon

ISBN: 978 94 6365 191 2

1e druk 2019

© 2019, Marie-Anne de Harder

Exemplaren zijn te bestellen via de boekhandel
of rechtstreeks bij de uitgeverij:

Uitgeverij Elikser

Ossekop 4

8911 LE Leeuwarden

www.elikser.nl

Vormgeving binnenwerk en omslag: Evelien Veenstra

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op wat voor wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur en de uitgeverij.

This book may not be reproduced by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the author and the publisher.

De blinde musicus uit Workum

Biografie van Hessel de Harder
(1915-1987)

Marie-Anne de Harder

*Voor Christien, mijn lief.
Altijd meedenkend*

In ieder geval is muziek een van de meest vitale en overweldigende constanten in mijn leven.

Daan Manneke

Inhoud

Inleiding	11
1. Workum	13
2. Blindenzorg	30
2.1 Blindenzorg: gunst of recht?	30
2.2 Hoe werden blinden gezien?	31
2.3 Motieven voor liefdadigheid	33
2.4 Blinden nemen zelf initiatieven	36
2.5 Blindenzorg na de Tweede Wereldoorlog	44
3. Blindeninstituten	50
3.1 Instituten van de Vrijmetselaars	50
3.2 Rooms-Katholieke instellingen	55
3.3 Protestants-Christelijke huizen	56
4. Hessel in de blindeninstituten	60
4.1 Scholing	60
4.2 Orgelopleiding in Bussum	65
5. Het kerklied en de organist in de geschiedenis	72
6. Blaricum en Utrecht	80
7. Naar Den Haag	94
7.1 De PTT	94
7.2 Organist van de Goede Vrijdagkapel	96
7.3 Organist van de Nieuwe Badkapel	98
7.4 Beiaardier	108
8. Friesland en Hoogeveen	116
8.1 Muziekleraar in Achtkarspelen	116
8.2 Muziekleraar en organist in Hoogeveen	118
9. Een dochter en haar vader	123
Gebruikte literatuur	133

Inleiding

Deze biografie gaat over mijn vader, de musicus Hessel de Harder (1915-1987) uit Workum. Door een ongeluk werd mijn vader op zijn tiende blind en moest hij dus al heel vroeg het veilige nest verlaten om in blindeninstituten zijn opleiding te volgen. Anders gezegd, hij kwam als kind terecht in de blindenzorg die in die tijd zeer bevoogdend was en vooral afhankelijk was van de liefdadigheid. Blinden werden gezien als afhankelijke mensen die zorg nodig hadden. Als die zorg werd verleend was dat een gunst en het zou nog enkele decennia duren voordat de blindenzorg een recht werd en de blinde werd gezien als een autonoom persoon die meer is dan zijn handicap.

Na het eerste hoofdstuk waarin ik de stad Workum beschrijf, gezien door de kinderoogen van Hessel, bespreek ik de blindenzorg, het ontstaan van de blindeninstituten en de tijd dat Hessel de blindeninstituten bezocht. Aangezien hij daarna vooral en in de eerste plaats als organist werkzaam was, vertel ik vervolgens iets over de geschiedenis van het kerklied en van de organist. Daarna volg ik het leven van Hessel als organist in Blaricum en Utrecht.

De Tweede Wereldoorlog vormde een breuk in Hessels leven. Hij was inmiddels getrouwd, had twee kinderen maar kon niet meer leven van de muziek alleen. Hij moest een vaste baan zoeken en vond die bij de PTT. Daarnaast werd hij organist in Den Haag en Scheveningen en beiaardier in Katwijk aan Zee.

Eind jaren zestig kreeg hij eindelijk de baan die hij altijd al wilde. Hessel werd muzikleraar aan de muziekschool in Achtkarspelen (Friesland) en later in Hoogeveen.

Ik gebruik in het boek de voornaam van mijn vader en dat doe ik met opzet omdat dat een zekere afstand schept die noodzakelijk is voor het schrijven van een biografie. Alleen het laatste hoofdstuk vormt daarop een uitzondering. Daarin beschrijf ik enkele persoonlijke herinneringen, niet aan Hessel maar aan mijn vader.

Tenslotte. Dit boek heeft een tweeledig doel. In de eerste plaats wil ik 'de wereld' laten zien hoe bijzonder mijn vader was. Terwijl in zijn tijd mensen met een handicap in bepaalde beroepen werden gemanipuleerd zonder enige intellectuele uitdaging, is het mijn vader gelukt om als blinde een plaats in de maatschappij te veroveren. Hij koos zijn eigen weg. Maar, ten tweede, ik wil met dit boek ook iets doorgeven van de hoop op betere tijden als het gaat om de gehandicaptenzorg in Nederland. De bezuinigingen van de afgelopen kabinetten zijn desastreus voor de kwetsbaren in de samenleving. Het is dan ook onbegrijpelijk dat er bij voortduring de verkeerde keuzes worden gemaakt.

Wie de beschaving van een land wil toetsen, moet zich verdiepen in de zorg voor gehandicapten. We komen dan niet ver in Nederland. Nog steeds en misschien wel steeds meer moet iedere blinde zich bewijzen om gezien te worden.

Hoofdstuk 1

Workum

Toen Hessel Hilbrand de Harder op 1 juli 1915 in Workum werd geboren, was de glorietijd van het welvarende stadje van weleer verleden tijd. Workum was eens een havenstad van betekenis geweest. Door de ligging aan de Wymerts, het tegenwoordige Noard en Súd, had Workum een directe verbinding tussen de Zuiderzee, de Friese meren en het achterland. Daardoor had Workum een belangrijke maritieme functie en werd het stadje een handelscentrum. Een groot deel van de bewoners leefde van aan de scheepvaart gerelateerde beroepen.

In de achttiende eeuw zou daarin verandering komen. De haven van Workum had al langer een vaargeul waaruit we kunnen afleiden dat er verzanding was opgetreden. Toen ook deze geul steeds minder goed bereikbaar werd voor grote schepen, nam de bereikbaarheid van het stadje af en daarmee verloor Workum belangrijke middelen van bestaan. In de negentiende eeuw was er korte tijd sprake van enig herstel door de palinghandel op Londen. Maar ook deze belangrijke bron van inkomsten zou verdwijnen, met name door de concurrentie van de Denen. Toen in 1875 de Wymerts werd gedempt, was er eigenlijk geen tastbare herinnering meer aan Workum als havenstad. Workum raakte langzaam maar zeker in de versukkeling. Wat restte, was de verzorgende functie voor de dagelijkse behoeften van de stad en het omliggende platteland. Workum kende in die tijd een groot aantal kleine winkels die een dermate kleine omzet hadden dat het de algehele welvaart niet ten goede kwam. Verder waren er wat kleine industrieën zoals sigarenmakerijen, pottenbakkerijen, scheepswerven, een

zuivelfabriek en een fabriek voor landbouwgereedschappen. Pas in de jaren zestig van de twintigste eeuw zou er weer enige welvaart komen dankzij het toenemende toerisme. Toch ademt Workum nog de sfeer van wat ooit was. Wie op het Marktpllein staat – de Merk, misschien wel het mooiste plein van Friesland - en om zich heen kijkt, wordt getroffen door de rijke gevels en monumentale gebouwen. Stadhuis, Waag en de Sint Gertrudiskerk met de losse toren, het zijn allemaal gebouwen met een grote cultuurhistorische en monumentale waarde. Diezelfde grandeur zien we ook terug aan enkele huizen aan het Noard en het Súd.

Hessel de Harder bezocht met zijn ouders iedere zondag de Nederlandse Hervormde Gertrudiskerk, een laatgotische hallenkerk waarvan de bouw begon in 1480 en die rond 1524 gereed kwam. Hoewel, eigenlijk is de kerk nooit afgebouwd want de toren staat los van de kerk. Waarschijnlijk was er geen geld meer. Hessel kon prachtig vertellen over de grote kerk. Dan noemde hij de beschilderde gildebaren uit de achttiende eeuw die bestemd waren voor de overledenen uit de gilden: boeren, schippers, timmerlieden, smeden, apothekers en een speciale baar voor hun kinderen. Er was ook een blinde baar, speciaal voor zelfmoordenaars, verdrinken personen, misdadigers en publieke vrouwen. De Bijbelse voorstellingen die op de preekstoel op vijf panelen zijn uitgesneden, kon Hessel bij wijze van spreken uittekenen. Het zijn voorstellingen ‘die de bevrijdende kracht van het evangelie in beeld brengen, zoals de genezing van een blinde en de opwekking van Lazarus’.¹

En ook het doophek rond de preekstoel vond hij prachtig. Als kind kon hij al genieten van het orgelspel. Workum had als een van de weinige plaatsen in Friesland een orgel dat

1 R. Steensma, *De Sint-Gertrudiskerk in Workum*. (Gorredijk 2010) 5

dateert uit de zeventiende eeuw. Dat Hessel later vele malen zelf het orgel zou bespelen, kon hij toen nog niet vermoeden.

Hessel was nog altijd verbaasd over de vele winkeltjes die er in zijn tijd in Workum te vinden waren. Het stadje telde toen een kleine vierduizend inwoners maar, zo vertelde hij, er waren zeker twintig bakkerswinkels en een stuk of tien groentewinkels en evenveel slagerijen. Ook waren er vele kleine neringjes waar van alles werd verkocht, van kruidenierswaren tot petroleum en tabak. De winkeliers kwamen bij de klanten langs met handkarren of bakfietsen. Als klein jongetje kon Hessel erg genieten van de prachtige etalage bij een van de bakkerswinkels die met de paasdagen vol stond met paaseieren en paashazen.

Aan de jaarlijkse veekeuring op de vierde woensdag in september, de zogenoemde kokedei, had Hessel mooie herinneringen. Hij vond het altijd een prachtig gezicht, al die schoon gewassen koeien op de Merk. Zelfs de staarten werden gekamd om zo in aanmerking te kunnen komen voor de prijs voor de mooiste koe. De jaarlijkse kermis was geen plaats waar Hessel kwam. Zijn ouders waren van mening dat er op de kermis 'dingen gebeuren die in strijd waren met de geboden Gods'. Hessel kwam uit een streng gelovig milieu. Op zondag twee keer naar de kerk en op die dag werd er niet buiten gespeeld.

Diezelfde verscheidenheid aan winkeltjes vinden we ook terug in het aantal kerken in Workum. De oudste is de al eerder genoemde Gertrudiskerk. In 1694 werd aan het Noard de Doopsgezinde schuilkerk gebouwd. Niet direct aan de straat maar een stukje verder naar achteren. Met schuttingen werd het gebouw aan het oog onttrokken. In 1839, vijf jaar na de Afscheiding, kochten de Christelijk Gereformeerden een huis aan het Noard 47 om daar godsdienst oefeningen te houden. In 1887 zouden ze samen met de Gereformeerden

van de Doleantie een kerk bouwen, eveneens aan het Noard. Ondertussen mochten ook de Rooms-Katholieken uit hun schuilplaatsen komen en zij bouwden in 1877 aan het einde van het Dwarsnoard de Werenfrideskerk. Ook de Remonstranten waren vertegenwoordigd in Workum. Zij hadden een eigen gebouw aan het Noard 66. De Baptisten kerkten in Bethel aan het Súd 52. Een Joodse gemeenschap kende Workum niet maar wel is in deze stad de oudste Joodse begraafplaats (1664) van Friesland te vinden.

De Harder was een naam die in Workum in ieder geval al in 1760 voorkwam, toen Jan Hendriks Harder werd geboren. Hij overleed in 1804. De zoon van Jan Hendriks en Janke Nannes, Hendrik Jans Harder (1782-1847), is bekend geworden vanwege de gedenkstukken die hij tekende en schilderde van de stormvloed die Workum teisterde van 3 tot 5 februari 1825. Door een fatale combinatie van een noordwesterstorm en hoge waterstand braken de dijken door en leek het erop of Workum

‘zo maar in eens zoude overstroomd worde. (...) De gansche kruin des dijks werd overstroomd en op dit zelfde oogenblik brak hij benoorden deze stad op twee plaatsen in, waardoor het water met groot geweld de aldaar liggende hooge landen overjoeg en zelfs de stad bedreigde.’²

Niet alleen was de materiële schade groot maar vooral zorgelijk was het uitbreken van besmettelijke ziekten. Of de familie daardoor ook getroffen werd, is niet bekend. Hendrik Jans was een hobbyschilder. Hij werkte in Workum als touwpluizer

2 J. van Leeuwen, *Geschiedkundig tafereel van den watervloed en de overstroming in de provincie Vriesland; voorgevallen in Sprokkelmaand MDCCCXXV, met eene beschrijving van derzelve gevolgen voor dat gewest.* (Leeuwarden 1826) 38

voor het breeuwerk, een techniek waarbij de kieren tussen de gangen van de huid of tussen de planken van het bovendek van een schip worden dichtgemaakt met behulp van uitgeplozen touw. Een van de zonen van Hendrik Jans was Douwe de Harder (1841-1918). Ook Douwe woonde in Workum waar hij zoutziedersknecht was. Niet bepaald een gezond beroep want bij het zoutzieden kwamen giftige dampen vrij. Zeewater uit de Noordzee werd per schip aangevoerd en vervolgens werd het in de zoutkeet uitgekookt in een open pan. Als door het koken (zieden) het water was verdampt, werd het overgebleven zout in manden geschept en gedroogd. Zout was een essentieel product voor het conserveren en vervoeren van vis. De zoutziederij stond aan het einde van de Nonnestrijtte, bij de Dolte.

De watersnood in 1825, geschilderd door Hendrik de Harder

De ouders van Hessel

Een zoon van Douwe was Tjamke de Harder.

Aan het begin van de nieuwe eeuw, op 16 mei 1903, trouwden op het gemeentehuis van Witmarsum (gemeente Wonseradeel) Tjamke de Harder (1879-1957), geboren in Workum, en Antje Wesselius (1876-1963), die in Spannum was geboren.

Haar vader was Hessel Hilbrands Wesselius, die in 1849 in Bolsward was geboren. Op 12 mei 1874 vertrok Wesselius naar Spannum waar hij veehouder werd. Hij was twee dagen daarvoor getrouwd met Annichje Ijsbrands de Haas, in 1852 geboren te Schettens. De 12^e mei, 'Alde Maaie', was vroeger de dag dat er werd verhuisd en contracten en huwe-

lijken werden gesloten. Overal in Friesland zag men die dag mensen langs de wegen trekken met karren vol huisraad: de pachtboer onderweg naar zijn nieuwe boerderij, de arbeider onderweg naar zijn nieuwe baas. Betrekkingen met een baas werden steeds voor een vol jaar aangegaan, tegen een vooraf overeengekomen jaarloon. In 1879 vertrok de familie Wesselius naar Hieslum om enkele jaren later, in 1887 naar Longerhouw te gaan waar Hilbrand zich verhuurde als boerenarbeider.

Op 25 juni 1906 werd het eerste kind van Tjamke en Antje geboren, Geeske. In 1915 volgde Hessel. Op 18 juli werd Hessel gedoopt in de Nederlandse Hervormde Gertrudiskerk. De andere dopeling die dag was de zoon van de burgemeester, Jan Hindrik Jacob Quarles van Ufford. Tjamke en Antje woonden in Workum op verschillende adressen voordat ze een nieuw huis kregen aan de Schoolstraat 12. Het huis was klein maar splinternieuw toen Tjamke en Antje de Harder en hun achtjarige dochter Geeske er in 1915 introkken. Er stonden twaalf van deze werkmanswoningen, bestemd voor nette arbeidersgezinnen. Ze waren gebouwd in opdracht van de Vereniging Volkshuisvesting Workum. In een van de woningen werd een steen gemetseld met de tekst ‘Ver. V.H. 1915’³. Zeker in vergelijking met de vele krotten in de stegen en de benauwde eenkamerwoningen die in Workum ook nog bestonden, waren deze woningen ruim opgezet en met veel licht. Beneden was de woonkamer van 17 m², daarachter een alkoof van 7 m² en een keuken van 5 m². Aan het einde van de gang was de trap naar boven, naar de zolder. Daar had Tjamke twee kamertjes afgetimmerd. In de alkoof was aan iedere kant een bedstee. Onder de bedstee was een grote ruimte die gebruikt werd als kelder. Er was

3 Historische Vereniging Warkums Erfskip, *Workum's Stenen Archief*.

geen elektriciteit en ook geen waterleiding; wel gas. Met een gloeikousje in een lamp was er licht in de kamer. Een toilet was er evenmin. Achter de huizen stond 'het húske', een klein hokje waarin een plank lag met een gat erin. Daaronder stond de 'húsketonne' waarin de bewoners van vijf huizen hun behoefte konden doen. Eenmaal per week werd de ton geruild: de volle ton werd leeggegooid in de strontschuit die de verzamelde fecaliën buiten de stad bracht. Er werd een lege, schone ton teruggezet. Als er bij een van de bewoners logees waren, werd de ton tweemaal per week geleegd. Aan de voorkant was een kleine tuin en de opvaart die van de Dolte naar het Noard liep. In de jaren dertig werd deze vaart gedempt. De huisjes aan de Schoolstraat werden keurige arbeiderswoningen genoemd, zelfs florissant! Zes van deze huisjes staan er nog steeds waaronder het geboortehuis van Hessel.

De Schoolstraat in Workum